

Taalbewust juridisch beschouwen

Norbert Corver
Universiteit Utrecht

1. Inleiding

Taal en recht zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. De advocaat, rechter, notaris of juridisch beleidsmedewerker zet zijn juridische gedachten om in gesproken of geschreven taal (taalproductie).¹ Andersom moet hij "vertaalde" juridische gedachten van anderen, bijvoorbeeld die van de advocaat van de tegenpartij, trachten te doorgronden (taalbegrip). Gezien deze hechte relatie tussen taal en recht, zou men verwachten dat er in de opleiding van aankomende juristen de nodige aandacht wordt besteed aan reflectie op de taal en het gebruik ervan (productie en begrip). In de praktijk van het onderwijs lijkt dat echter tegen te vallen.²

In deze bijdrage hoop ik te laten zien dat rechtenstudenten (en juristen in z'n algemeenheid) baat kunnen hebben bij (juridisch) taalbewustzijn, waarbij 'taalbewustzijn' geïnterpreteerd kan worden als het vermogen om over verschillende aspecten van (juridische) taal en taalgebruik na te kunnen denken, waaronder vormelijke aspecten van taal, de relatie tussen taalvorm en betekenis, de rol van context in taalgebruikssituaties, en de rol die juridische taal speelt bij het "juridisch organiseren" van onze samenleving. In mijn bijdrage zal ik me beperken tot een belangrijke bouwsteen van onze taal, namelijk 'het woord'. Ik vertrek daarbij vanuit de volgende vraag: In hoeverre is juridische taal hetzelfde als "de taal van alledag"? Ons antwoord zal zijn dat juridische taal niet wezenlijk afwijkt van alledaagse taal. Dat komt omdat de "juridische software" en de "alledaagse software" op dezelfde talige hardware (onze mentale grammatica) draaien.

Dit artikel is als volgt opgebouwd. In paragraaf 2 laat ik zien dat de taalregels die ten grondslag liggen aan juridisch taalgebruik en alledaags taalgebruik niet wezenlijk van elkaar verschillen. In paragraaf 3 bespreek ik een verschijnsel dat kenmerkend is voor arresten, namelijk het gebruik van lidwoordloze nomina (in het bijzonder soortnamen). Ook voor dit talige verschijnsel geldt dat het in bepaalde vormen van alledaags taalgebruik aangetroffen kan worden. In paragraaf 4 sta ik stil bij het zogenaamde Elektricitetsarrest uit 1921 (Hoge Raad 23 mei 1921, *NJ* 1921, 564). In dat arrest gaat het over de vraag in hoeverre elektriciteit aan te merken is als 'enig goed' in de zin van artikel 310 van het wetboek van Strafrecht, waarin het

¹ Waar in de tekst de persoonlijk voornaamwoorden *hij* en *hem* of het bezittelijk voornaamwoord *zijn* worden gebruikt, kan ook *zij*, *haar* (persoonlijk voornaamwoord) en *haar* (bezittelijk voornaamwoord) gelezen worden.

² Aan de Universiteit Utrecht heeft dat in 2022 geleid tot de inrichting van een minor Taal en Recht.

vergrijp 'diefstal' centraal staat. Ik hoop te laten zien dat reflectie op taal kan bijdragen aan juridische afwegingen. Paragraaf 5 sluit dit artikel af.

2. Talige hardware en juridische software

Alledaagse taal en juridische taal vertonen veel overeenkomsten (Mattila 2012, Schauer 2015, Tiersma 2006). De taalregels (grammatica) en woorden van juridische taal zijn niet wezenlijk anders dan die van alledaagse taal. Een vergelijking van zin (1) en zin (2) laat dat op eenvoudige wijze zien.

- (1) [eiser] heeft in 1998 een aantal verzekeringsovereenkomsten afgesloten met (rechtsvoorgangers van) Reaal, ABN AMRO en SRLEV.
Vonnis, Rechtbank Utrecht, zaaknummer 278234 / HA ZA 09-27331, september 2010
- (2) Jan heeft in 1998 een aantal seizoenskaarten besteld bij (baliemedewerkers van) Ajax, PSV en Feyenoord.

Een eerste overeenkomst betreft het lexicon (woordenschat); zin (1) en zin (2) maken gebruik van dezelfde categorieën woorden (woordsoorten), waaronder nomina (bv. *eiser, Jan*), verba (bv. *afgesloten, besteld*), preposities (bv. *in, met, bij, van*), lidwoorden (bv. *een*) en nevenschikkende voegwoorden (bv. *en*). Ten tweede is de syntaxis (de structuur van woordgroepen en zinnen) van beide voorbeeldzinnen identiek. De woordgroepen *een aantal verzekeringsovereenkomsten* (1) en *een aantal seizoenskaarten* (2) hebben bijvoorbeeld dezelfde woordvolgorde, namelijk *een + aantal + Nomen*, en dezelfde interne structuur, namelijk [*een [aantal [Nomen]]*]. Ten derde maken zin (1) en zin (2) gebruik van dezelfde regels van de morfologie (de structuur van woorden). Zo vindt meervoudsvorming van nomina volgens dezelfde regels plaats: [N + *-en*] in *verzekeringsovereenkomst-en* en *seizoenskaart-en*, en [N + *-s*], in *rechtsvoorganger-s* en *baliemedewerker-s*. Merk tenslotte op dat zin (1) en zin (2) ook op het niveau van de semantiek (betekenis op woordgroep- en zinsniveau) gelijkenis vertonen. In beide zinnen is er sprake van een gebeurtenis waarin iemand (*eiser, Jan*) op een bepaald moment in het verleden (*in 1998*) een handeling (*afgesloten, besteld*) heeft uitgevoerd, die gericht was op een bepaald object (*verzekeringsovereenkomsten, seizoenskaarten*) en betrokkenheid van andere personen (*rechtsvoorgangers, baliemedewerkers*) inhield.

Naast overeenkomsten zijn er ook verschillen tussen de taal van het recht en de taal van alledag. Verschillen in woordgebruik springen daarbij vooral in het oog. De woorden in (3) maken bijvoorbeeld deel uit van juridisch taalgebruik en zullen niet snel gebruikt worden in alledaagse taal. Het zijn juridische termen die de rechtenstudent zal moeten leren, op dezelfde wijze waarop hij de woorden van een vreemde (bv. Frans) of klassieke taal (bv. Latijn) moest leren op de

middelbare school. Merk overigens op dat veel van de onderstaande termen leenwoorden zijn uit een andere taal.

- (3) apostille, cautie, comparitie, descente, dupliek, exploit, grosse, litispendinge, prorogatie, referte, saniet, sepot, reconventie

Naast "vreemde" woorden zoals in (3) zijn er ook juridische termen die de rechtenstudent bij eerste kennismaking tot op zekere hoogte zal kunnen begrijpen. Neem bijvoorbeeld de cursief gedrukte woorden in (4):

- (4) In geval het recht op de *verkrijging* eindigt bij het leven van de *bezwaarde* zijn (slechts) *verwachters* degenen die op het moment dat het recht eindigt, in leven zijn.

(fragment uit testament)

De beginnende rechtenstudent zal de precieze juridische betekenis van deze termen niet direct weten te doorgronden. Toch is hij in staat om iets van hun betekenis tot zich te nemen. Bij *verkrijging* zal hij weten dat het om een handeling of werking gaat, bij *bezwaarde* om een persoon die 'bezwaard' is, en bij *verwachter* om een persoon die 'verwacht'. De ervaren jurist kan de studentervaring herbeleven aan de hand van zinnen zoals (5), waarin de cursief gedrukte woorden nonsens-woorden zijn:³

- (5) In geval het recht op de *verzwieking* eindigt bij het leven van de *gekeuperde* zijn (slechts) *verpilgers* degenen die op het moment dat het recht eindigt, in leven zijn.

(aangepast fragment uit testament)

De vraag rijst wat het voor de rechtenstudent mogelijk maakt om toch enige betekenis toe te kennen aan de juridische termen in (4). Het antwoord op deze vraag luidt: zijn kennis van de Nederlandse taal. Veel juridische termen ("juridische software") draaien op de (woord)regels van de Nederlandse taal ("talige hardware").

Enig inzicht (taalbewustzijn) in de talige hardware (het regelsysteem; grammatica) is om meerdere redenen nuttig voor de rechtenstudent. Ten eerste helpt het de student bij het zich eigen maken van de juridische software (nieuwe termen) en bij het doorgronden van betekenisrelaties tussen juridische termen. Ten tweede draagt deze talige kennis over juridische termen bij aan het basisbegrip (interpretatie) en gebruik (productie) ervan. Ten derde stelt deze woordkennis de student in staat om juridische termen begrijpelijk(er) te maken of uit te leggen, bijvoorbeeld aan cliënten. Tot slot kan kennis over de woordregels van de Nederlandse taal van nut zijn bij het vertalen van juridische

³ Zie Reichlings (1935) *De vek blakte de mukken* en Chomsky's (1957) *Colorless green ideas sleep furiously*.

software van taal X (bv. Nederlands) naar juridische software van taal Y (bv. Frans).

In wat volgt zal ik enkele voorbeelden geven van woord-gerelateerde taalinzichten die bij kunnen dragen aan het taalbewustzijn van een rechtenstudent. Het eerste taalinzicht betreft de 'plaatsigheid van werkwoorden', die in de traditionele grammatica met de notie '(syntactische) valentie' wordt aangeduid en in moderne grammaticatheorieën met de notie 'argument-structuur'. De taaleigenschap 'valentie/argumentstructuur' kunnen we illustreren aan de hand van de zinnen in (6)

- (6) a. Jan_{ACTOR} **slaapt**.
b. Jan_{ACTOR} **aait** de hond_{THEMA}.
c. Jan_{ACTOR} **geeft** haar_{DOEL} een boek_{THEMA}.
d. Jan_{ACTOR} **ontfutselde** haar_{BRON} een geheim_{THEMA}.

Deze zinnen laten zien dat de vetgedrukte werkwoorden van elkaar verschillen wat betreft hun selectie- en combinatiegedrag. Het intransitieve werkwoord *slapen* in (6a) combineert slechts met één argument, en wel een argument dat de semantische rol ACTOR ('iets of iemand die iets doet') vervult. Het transitieve werkwoord *aaien* in (6b) combineert met twee argumenten, namelijk *Jan* (ACTOR) en *de hond*. Dit laatste argument vervult de semantische rol THEMA, d.w.z. 'iets of iemand waar het gebeuren zich aan voltrekt of op gericht is'. Het ditransitieve werkwoord *geven* in (6c) heeft naast de argumenten *Jan* (ACTOR) en *een boek* (THEMA) nog een derde argument, namelijk *haar*. Dit argument draagt de semantische rol DOEL, waarmee 'iets of iemand waar het Thema terecht komt' wordt aangeduid. Het werkwoord *ontfutselen* in (6d), tot slot, heeft eveneens drie argumenten, waaronder één met de semantische rol ACTOR en één met de semantische rol THEMA. Het derde argument, *haar*, vervult de semantische rol BRON, waarmee 'iets of iemand waar het THEMA vandaan komt' wordt bedoeld.⁴

De bovengenoemde valentie/argumentstructuurregels die ten grondslag liggen aan werkwoordclassificatie (talige hardware) vormen ook de basis voor de werkwoordelijke termen uit het juridische lexicon. Dit wordt geïllustreerd door de voorbeelden in (7).

- (7) a. [70% van de gestraften]_{ACTOR} **recidiveert**.
b. Het OM_{ACTOR} **requireerde** vrijspraak_{THEMA} voor een aantal feiten.
c. De deurwaarder_{ACTOR} **betekende** verzoeker_{DOEL} een dwangbevel_{THEMA}.
d. Ik_{ACTOR} **ontnam** hem_{BRON} [het recht om te procederen]_{THEMA}.

Merk op dat deze argument-templaten ten grondslag liggen aan tal van juridische werkwoordelijke termen. De voorbeelden in (8) laten dat zien voor het

⁴ Deze omschrijving van de typologie van werkwoorden is niet uitputtend. Zie Broekhuis & Corver (2015) voor een uitgebreide bespreking.

templaat 'ACTOR werkwoord THEMA' en de voorbeelden in (9) voor het templaat 'ACTOR werkwoord DOEL THEMA'.

- (8) vervolgen, machtigen, aanmanen, chanteren, casseren, seponeren, fourneren, wraken, verdagen, weerleggen, dagvaarden, ontslaan, arresteren, compenseren, aanhouden, benadelen, etc.
- (9) beloven, (bv. gratie) verlenen, een gouden handdruk geven, verbieden, (onder)verhuren, (een sanctie) opleggen, etc.

Het tweede taalinzicht dat ik wil bespreken betreft de interne woordstructuur en betekenis van (complexe) nomina. Beschouw hiervoor de voorbeelden in (10):

- (10) dicht+er, prat+er, spel+er, doen+er, vertolk+er, sprek+er, jag+er, etc.

Aan deze complexe nomina ligt de volgende (morfologische) bouwregel ten grondslag (Booij 2002):

- (11) [V_{stam} + [N -er]]
Basisbetekenis: 'degene die iets doet'

Volgens deze regel wordt een woord als *dichter* afgeleid door de werkwoordelijke stam *dicht-* te combineren met het nominale achtervoegsel *-er*. Aanhechting van *-er* levert op woord-intern niveau een ACTOR-interpretatie op: een dichter is iemand die dicht.⁵

De woordbouw-regel in (11) ligt ook ten grondslag aan juridische termen zoals *eiser* (12a) en *verzoeker* (12b):

- (12) a. [eis_{stam} + [N -er]]
Basisbetekenis: 'degene die iets eist'
Juridisch: 'degene die een civiele dagvaardingsprocedure of een bestuurlijke procedure begint'
- b. [verzoek_{stam} + [N -er]]
Basisbetekenis: 'degene die iets verzoekt'
Juridisch: 'indiener van een verzoekschrift'

Zoals weergegeven in (12), heeft een woord als *eiser* een basisbetekenis die het resultaat is van de combinatie van de betekenselementen *eis-*, de werkwoordelijke stam, en *-er*, het agentieve suffix. Deze compositionele betekenis vormt de basisbetekenis. De juridische betekenis is feitelijk een juridische invulling of specificatie van deze algemene betekenis.

⁵ Op woord-extern (d.w.z. zinsniveau) niveau kan *eiser* een andere rol vervullen dan ACTOR, bijvoorbeeld die van THEMA. In een zin als *De verdachte viel de eiser aan*, vervult *de eiser* op zinsniveau de rol van THEMA.

Zoals de voorbeelden in (13) laten zien, bevat de juridische woordenschat tal van termen die regel (11) als basis hebben:

- (13) verwachter, aanbieder, opdrachtnemer, opdrachtgever, beheerder, bewaarnemer, bewaargever, werknemer, werkgever, aandeelhouder, verweerder, verzwijger, bewindvoerder, etc.

Naast woorden zoals *dichter* en *eiser*, die op woord-intern niveau een ACTOR aanduiden, zijn er ook woorden die een THEMA-rol aanduiden op woord-intern niveau. Voorbeelden hiervan zijn de nomina in nominale woordgroepen zoals *de gezakte* en *de gebetene*. Deze gelede nomina zijn het resultaat van de bouwregel in (14):

- (14) [[passief deelwoord] + [_N -e]]
Basisbetekenis: 'degene die ge-X-d wordt/is'

Juridische termen zoals *gedaagde* en *bezwaarde* worden volgens deze zelfde regel gevormd:

- (15) a. [[gedaagd] + [_N -e]]
Basisbetekenis: 'degene die gedaagd is'
Juridisch: 'degene tegen wie een eis of vordering wordt gericht in een dagvaardingsprocedure'
- b. [[bezwaard] + [_N -e]]
Basisbetekenis: 'degene die bezwaard/belast is'
Juridisch: 'de eerste erfgenaam bij een erfenis'

Ook voor bouwregel (14) geldt dat deze ten grondslag ligt aan tal van juridische termen:

- (16) beklaagde, verdachte, gelaedeerde, gerekestreerde, gemachtigde, gedetineerde, geïntimeerde, geopposeerde, etc.

Een derde voorbeeld dat laat zien dat de woordbouwregels van het alledaagse Nederlands ook ten grondslag liggen aan het juridische Nederlands betreft het verschijnsel (deverbale) nominalisatie. Een voorbeeld van dit verschijnsel is te vinden in (17). Beschouw eerst de zin in (17a). Deze zin laat zien dat je een gebeurtenis of proces kunt uitdrukken door middel van een werkwoord (*bevrijdde*) en zijn argumenten (*het leger, de stad*). Beschouw vervolgens de nominale woordgroep in (17b).

- (17) a. Het leger **bevrijdde** de stad.
b. de **bevrijding** (van de stad) (door het leger)

In (17b) wordt naar een gebeurtenis of proces verwezen door middel van een zelfstandig naamwoord (*bevrijding*), dat gevormd is door de woordbouwregel in (18), die bekend is onder de naam 'Nominalisatie'.

- (18) [V_{stam}+ [N -ing]]
Basisbetekenis: 'gebeurtenis X zodanig dat X = [werkwoord (+ argumenten)]'

Deze regel ligt ten grondslag aan tal van alledaagse woorden zoals *lading*, *stroming*, *redding*, *bloeding*, *spreiding*, en *verwoesting*. Merk nu op dat deze zelfde regel ook de basis vormt van juridische termen zoals *aanzegging* en *betekening*:

- (19) a. [aanzeg + [N -ing]]
Basisbetekenis: 'dat wat aangezegd wordt'
Juridisch: 'het formeel en schriftelijk aankondigen van een bepaalde handeling'
- b. [beteken + [N -ing]]
Basisbetekenis: 'dat wat betekend wordt'
Juridisch: 'uitreiking van gerechtelijke stukken, zoals een dagvaarding, een oproeping of een vonnis, aan een verdachte of een getuige.'

Ook voor de nominalisatieregule in (18) geldt dat deze ten grondslag ligt aan tal van juridische termen. In (20) worden enkele voorbeelden gegeven.

- (20) beschikking, bewaring, dagvaarding, oproeping, verjaring, schikking, voorgeleiding, wraking, tenlastelegging, terbeschikkingstelling (TBS), huiszoeking, aanhouding, aanmaning, inbewaringstelling, echtscheiding, dwaling, heling, ingebrekestelling, in verzekeringstelling, onderbewindstelling, ontbinding, ontzetting, oplevering, overtreding, plaatsopneming, schorsing, verduistering, veroordeling, voorgeleiding, vrijwaring, wilsovereenstemming

Het verschijnsel 'nominalisatie' komt veelvuldig voor in juridisch taalgebruik. Volgens Mattila (2012) suggereert het gebruik van nomina (in plaats van verba) een grotere mate van objectiviteit ("fact-stating").

De bespreking hierboven laat zien dat inzicht in de regels van de taal (hardware) de rechtenstudent een zeker inzicht geeft in de basisbetekenis van juridische termen (software) zoals *betekenen*, *verzoeker*, *gedaagde* en *aanzegging*. Dit inzicht in onze talige hardware (het regelsysteem) kan ook nuttig zijn voor het begrip van juridische software in andere talen en voor het vertalen van de juridische software in taal X naar de juridische software in taal Y. Merk bijvoorbeeld op dat het soort woordbouwregels dat ten grondslag ligt aan

Nederlandse juridische termen ook te vinden is in juridische termen van andere talen, zoals het Frans en het Duits:

(21)	Nederlands	Frans	Duits
a.	verzoek-er	demand- <i>eur</i>	Kläg-er / Antragstell-er
b.	verweer-der	défend- <i>eur</i>	Beklagt-er/Antragsgegn-er
c.	wrak-ing	récus- <i>ation</i>	Ablehn- <i>ung</i>
d.	verjar-ing	prescript- <i>ion</i>	Verjähr- <i>ung</i>

(Bron: <https://iate.europa.eu/home>)

In deze paragraaf heb ik enkele eigenschappen van juridische termen nader beschouwd, in het bijzonder de eigenschap 'valentie/argumentstructuur' en de betekenisbijdrage van gebonden morfemen zoals *-er*, *ge-..-e* en *-ing*. In de volgende paragraaf sta ik stil bij nog een andere eigenschap van nomina, namelijk hun combineerbaarheid met lidwoorden.

3. Lidwoordloze nomina in arresten

In sectie 2 zagen we dat juridische software op talige hardware draait. Dit gegeven verklaart dat er naast het alledaagse woord *bevrijding* ook de juridische term *wraking* bestaat, en dat er naast het alledaagse woord *dichter* ook de juridische term *verweerder* bestaat. Ondanks deze gelijkenis tussen alledaags taalgebruik en juridisch taalgebruik, zijn er talige verschijnselen die op het eerste gezicht kenmerkend voor juridisch taalgebruik lijken te zijn. In deze paragraaf zal ik één zo'n verschijnsel uitlichten, namelijk het gebruik van soortnamen zonder lidwoord.⁶

Voordat ik dit verschijnsel bespreek, geef ik eerst enkele voorbeelden van lidwoordgebruik in alledaags taalgebruik. Beschouw hiervoor het volgende tekstfragment en in het bijzonder de nominale woordgroepen *een/de dichter* en *een/de danseres*:

(22) Er was eens *een dichter*. *De dichter* was bevriend met *een danseres*. *De danseres* verzocht *de dichter* om een gedicht over haar te maken. In een brief wees *de dichter* dit verzoek echter af. *De danseres* was erg teleurgesteld hierover. *De dichter* bleef echter bij zijn besluit.

Het onbepaalde lidwoord *een* in *een dichter* en *een danseres* geeft aan dat de individuen om wie het gaat nieuw zijn in de discourse; de lezer/hoorder van de tekst heeft de betreffende referenten niet actief aanwezig in zijn lange of korte termijn geheugen. Zijn deze referenten eenmaal geïntroduceerd (d.w.z.

⁶ Een soortnaam is een zelfstandig naamwoord dat een soort aanduidt, d.w.z. de ene soort wezens of entiteiten van de andere onderscheidt. Bijvoorbeeld: *kind*, *mug*, *wijn*, *verveling*.

geactiveerd) in de discourse, dan zal er overgegaan worden op het gebruik van het bepaalde lidwoord (*de dichter, de danseres*); zie onder meer Prince 1981).

Beschouw nu met bovenstaande informatie in het achterhoofd het volgende tekstfragment uit een arrest. Let met name op de cursief gedrukte woorden.

- (23) *Eiseres* heeft *verweerder* verzocht om kentekenplaten zonder duplicaatcode te verkrijgen. In een e-mail heeft *verweerder* dit verzoek afgewezen. *Eiseres* heeft tegen deze e-mail bezwaar gemaakt. *Verweerder* heeft dit bezwaar niet-ontvankelijk verklaard. De rechtbank is van oordeel dat *verweerder* dit terecht heeft gedaan, omdat de e-mail van *verweerder* geen besluit is als bedoeld in artikel 1:3 van de Awb.

<https://uitspraken.rechtspraak.nl/#!/details?id=ECLI:NL:RBLIM:2020:7180>

Wat opvalt aan dit tekstfragment is dat de enkelvoudige nomina *eiseres* en *verweerder* nergens vooraf worden gegaan door een (on)bepaald lidwoord. Het zijn als het ware 'kale nomina'. Deze kaalheid van het nomen wijkt duidelijk af van de nomina *danseres* en *dichter* in voorbeeld (22). Hier moet het lidwoord aanwezig zijn. Als het ontbreekt, zullen veel lezers/hoorders de tekst vreemd of afwijkend vinden.

- (24) Er was eens *dichter*. *Dichter* was bevriend met *danseres*. *Danseres* verzocht *dichter* om een gedicht over haar te maken. In een e-mail wees *dichter* dit verzoek echter af. Etc.

Het vreemde gevoel dat deze tekst opwekt wordt veroorzaakt door het feit dat (enkelvoudige) soortnamen zoals *dichter* en *danseres* gewoonlijk de aanwezigheid van een lidwoord (of andere determinator) vereisen. Hierin verschillen ze van zogenaamde eigennamen (bv. *Jan, Els*), die gewoonlijk zonder lidwoord verschijnen, zoals in *Jan was bevriend met Els*. Eigennamen zijn dus, net zoals *eiseres* en *verweerder* in voorbeeld (23) "kaal" (d.w.z. lidwoordloos).

Op basis van de kaalheid van *eiseres* en *verweerder* in (23) zou men kunnen concluderen dat het hier om speciale, zeg maar "juridische eigennamen" gaat. Merk in deze context op dat soortnamen zoals *broer, zus* en *opa* (zie (25a)) soms als eigennamen (zie (25b)) worden gebruikt.

- (25) a. Heb jij [de broer/zus/opa van Jan] gezien?
b. Heb jij [Broer / Zus / Opa] gezien?

Het idee dat *eiseres* en *verweerder* eigennamen zijn, lijkt echter verworpen te moeten worden. Allereerst is het zo dat het samengestelde woord *eiseres* — [[*eis* + *er*] + *es*] — het vrouwelijk achtervoegsel *-es* aan het einde heeft.

Aanhechting van dit achtervoegsel komt typisch voor bij soortnamen die een persoon van het mannelijk geslacht aanduiden: *voogd - voogdes; zanger -*

zangeres; leraar – lerares. Merk op dat *-es* nooit aan een mannelijke eigenaam wordt aangehecht om een vrouwelijke eigenaam te vormen: *Kasper - *Kasperes; Rutger - *Rutgeres; Peter - *Peteres*. Dit contrast suggereert dat de juridische term *eiseres* in (23) een soortnaam is, en niet een eigenaam.

Een tweede argument om woorden zoals *eiseres* en *verweerder* in (23) niet als eigennamen te zien, heeft te maken met meervoudsvorming van nomina. Zoals blijkt uit de voorbeelden in (26), kunnen (kale) eigennamen niet uitgebreid worden met een meervoudsmorfeem, dit in tegenstelling tot soortnamen (27):

- (26) a. **Jannen* waren ziek gisteren. (Vergelijk: Jan was ziek)
b. *Ik gaf *Jannen* een boek. (Vergelijk: Ik gaf Jan een boek)
- (27) a. Er stonden *paarden* in de wei.
b. Op die dag krijgen *leerlingen* een toets.

Merk nu op dat kale nomina zoals *eiser* en *verweerder/verweester* wel uitgebreid kunnen worden met het meervoudsmorfeem. Beschouw hiervoor de voorbeelden (28) en (29):

- (28) De Staat heeft bij exploitatie van 10 en 16 november 2000 *verweesters* in cassatie onder 1-4 (hierna: [veweerder] c.s.) doen dagvaarden voor de Arrondissementsrechtbank te Breda
<https://uitspraken.rechtspraak.nl/#!/details?id=ECLI:NL:HR:2003:AI0872&showbutton=true&keyword=verweesters&idx=6>
- (29) *Eisers* tot cassatie (en nog 29 anderen) - verder te noemen: [eiser] c.s. - hebben bij exploitatie van 26 juli 2000 *verweesters* in cassatie - verder te noemen: Martinair en VNV - gedagvaard voor de kantonrechter te Haarlem en gevorderd bij vonnis, uitvoerbaar bij voorraad: [..]
<https://uitspraken.rechtspraak.nl/#!/details?id=ECLI:NL:HR:2004:AP0424&showbutton=true&keyword=eisers&idx=5>

Het contrast in welgevormdheid tussen de voorbeelden in (26) enerzijds en die in (28)-(29) anderzijds suggereert dat kale nomina van het type *eiser(es)* en *verweerder* geen eigennamen zijn maar soortnamen.⁷ Als dat zo is, rijst

⁷ Men zou nog kunnen voorstellen dat kale nomina zoals *eiseres* en *verweerder* een soort van persoonlijke voornaamwoorden (pronomina) zijn in arresten. Voornaamwoorden komen immers ook niet samen met een lidwoord voor: (**De*) *hij stuurde* (**de*) *haar een brief*. Een pronominale analyse lijkt echter niet houdbaar. In tegenstelling tot soortnamen (zie (ia)) kunnen pronomina (zie (ib)) namelijk geen complement (bv. *van deze roman*) bij zich hebben:

- (i) a. [De schrijver van deze roman] is beroemd.
b. *[Hij van deze roman] is beroemd.

natuurlijk de vraag waarom het lidwoord systematisch weggelaten wordt. Een tweede vraag die men kan stellen, is of lidwoord-weglating ook in andere (d.w.z. niet-juridische) vormen van taalgebruik voorkomt. Laten we met die tweede vraag beginnen.

Het antwoord op deze tweede vraag is een volmondig 'ja'. Lidwoordweglating komt namelijk ook voor in krantenkoppen (30), dagboeken (31) en whatsapp-berichten (32).⁸

(30) a. *Minister* opent *academisch jaar*.

b. *Jongste broer* van *Amerikaanse president* vermist.

(31) Rustige ochtend vandaag. *Kinderen* waren uit logeren. Lekker in de tuin gewerkt. *Planten* stonden er goed bij. *Schutting* is toe aan een schilderbeurt. Nu even niet aan denken.

(32) Iets later thuis. *Trein van 18:00 uur* rijdt niet. *Machinist* zoek. Balen!

De vraag is waarom het definiete lidwoord in (30)-(32) weggelaten kan worden. De weglaatbaarheid lijkt te maken hebben met de informatie-structurele status van de referent. Gebruikmakend van de terminologie van Prince (1992), kunnen we de referenten als '[+identificeerbaar]' en/of '[+geactiveerd]' aanduiden. In (32) worden korte omschrijvingen gegeven van beide informatie-structurele begrippen:

(32) a. Een referent is [+identificeerbaar] (oftewel 'bekend bij de H(oorder)') als S(preker) aanneemt dat de referent reeds opgeslagen is in H's lange termijn geheugen en als zodanig identificeerbaar is voor H. Zowel S als H hebben de referent in hun

Zoals het volgende tekstfragment laat zien, kan een kaal nomen zoals *eiseres* wel een complement (*van deze procedure*) bij zich hebben. Dit suggereert dat *eiseres* geen voornaamwoord is maar een soortnaam.

(ii) "De rechtbank:

[....]

- veroordeelt verweerder in de kosten van eiseres van deze procedure tot een bedrag van € 1.897,50, te betalen aan eiseres."

<https://uitspraken.rechtspraak.nl/#!/details?id=ECLI:NL:RBAMS:2022:4158>

⁸ Zie Stowell (1999) voor een bespreking van lidwoordweglating, ook wel bekend onder de naam 'Determiner drop' of 'Article omission', in krantenkoppen ('Headlines'). Zie Baauw c.s. (2002) voor lidwoordweglating bij jonge kinderen tijdens hun taalontwikkeling en bij kinderen met een taalstoornis. Ook in sommige dialecten kunnen (definiete) lidwoorden worden weggelaten (Ter Laan 1953).

(i) Kou staat in sloot

'De koe staat in de sloot.'

- lange termijn geheugen.
- b. Een referent is [+geactiveerd] als S aanneemt dat de referent geactiveerd is in het korte termijn geheugen van H; m.a.w. H is zich bewust van de betrokkenheid van de referent in de discourse die zich op dat moment voltrekt.

De referent van *minister* in de krantenkop in (30a) duidt 'de minister van onderwijs' aan. De auteur van het krantenartikel gaat ervan uit dat deze referent opgeslagen is in het lange-termijn-geheugen van de lezer. Kortom, de referent is [+identificeerbaar]. Hetzelfde geldt voor het dagboekfragment in (31): de referenten van *planten, kinderen* etc. zijn bekend bij de lezer, die tevens auteur is van de tekst. Ook in het whatsapp-bericht, is er sprake van [+identificeerbare] referenten: de lezer van het bericht (bv. de partner van degene die het whatsapp-bericht verstuurt) weet dat de verzender van het bericht met de trein zou reizen. De referent van 'trein' is als zodanig identificeerbaar.

Samenvattend kunnen we dus stellen dat lidwoordweglating bij soortnamen te maken heeft met het feit dat de referent van de soortnaam bekend is bij de hoorder/lezer. Iets soortgelijks geldt voor de betrokkenen in de arresten in (28) en (29). Interessant hierbij is het feit dat de betrokkenen aan het begin van de uitspraak expliciet worden vermeld:

- (33) [...]
"Uitspraak van de enkelvoudige kamer van 24 september 2020 in de zaak tussen [eiseres], eiseres (gemachtigde: mr. T.B. Vriesema),

en

de directie van de RDW, de RDW (gemachtigde: mr. H. Venhuizen)."

De lezer is dus bij aanvang van de uitspraak bekend met de personen die betrokken zijn in deze zaak.

Afsluitend kan gesteld worden dat het verschijnsel lidwoordweglating niet uniek is voor juridische teksten (arresten). Het is een verschijnsel dat ook in andere vormen van taalgebruik (krantenkoppen, dagboeken, whatsapp-berichten) wordt teruggevonden. Ook in dit geval maakt het juridische taalgebruik dus gebruik van taalregels (hardware) die we ook in andere vormen van taalgebruik aantreffen, soms zelfs in informele vormen van taalgebruik zoals whatsapp-berichten.

4. 'Elektriciteit': niet-stoffelijk? Of misschien toch wel?

Interpretatie van talige informatie speelt een wezenlijke rol in het recht. De open textuur van het talige recht kan ervoor zorgen dat een rechtsregel anders geïnterpreteerd wordt door verschillende personen. In *The Concept of Law* (1961), laat de rechtsfilosoof H.L.A. Hart dat mooi zien aan de hand van het verbodsbord *No vehicles in the park*. Bij het zien van dit bord rijd je niet met je auto het park in. Maar hoe zit het met fietsen, rollators, kinderwagens en kinderstepjes? Zijn die ook verboden in het park? Inzicht in woordbetekenis (lexicale semantiek) en de rol die context daarbij speelt (pragmatiek) zijn hier duidelijk van belang.

In deze paragraaf hoop ik het belang van taalkundig inzicht op woordniveau te laten zien aan de hand van het oude maar bij menig rechtenstudent en afgestudeerd jurist welbekende Elektriciteitsarrest uit 1921 (Hoge Raad 23 mei 1921, *NJ* 1921, 564). In deze zaak staat een tandarts centraal die met een breipen de elektriciteitsmeter gedurende een lange periode stilzette. Hij deed dat steeds nadat de energiemeter door het gemeentelijk elektriciteitsbedrijf gecontroleerd was. Door het stilzetten van de meter werd de gebruikte energie niet geregistreerd. De vraag waar het in het arrest om draait, is de volgende: Is hier sprake van diefstal, zoals bedoeld in artikel 310 van het Wetboek van Strafrecht (W.v.Sr.)? Dit artikel stelt het volgende:

“Hij die enig goed dat geheel of ten dele aan een ander toebehoort wegneemt, met het oogmerk om het zich wederrechtelijk toe te eigenen, wordt, als schuldig aan diefstal, gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste vier jaren of geldboete van de vierde categorie.”

De belangrijke vraag die de Hoge Raad moest beantwoorden, was de volgende: Is elektriciteit aan te merken als ‘enig goed’ in de zin van art. 310 Sr? De Hoge Raad beantwoordde deze vraag bevestigend. Het aftappen van elektriciteit, bijvoorbeeld door de elektriciteitsmeter te manipuleren, is diefstal. Voor de begripsbepaling van ‘enig goed’ wijst de Hoge Raad erop dat elektriciteit een vermogensobject is; het heeft immers economische waarde.

De tandarts verweerde zich in cassatie met de stelling dat elektriciteit niet als ‘enig goed’ valt te kwalificeren. Om die reden, zo vond hij, was er niet voldaan aan de delictomschrijving van art. 310. Advocaat-Generaal Besiers adviseerde in zijn conclusie gericht aan de Hoge Raad, dat het argument van de verdachte gegrond moest worden verklaard. Volgens hem kunnen enkel *stoffelijke voorwerpen* gekwalificeerd worden als ‘enig goed’. Als ondersteuning van zijn advies, wees Besiers erop dat schending van “wetenschappelijken, letterkundigen en artistieken eigendom” (d.w.z. niet-stoffelijke voorwerpen met economische waarde) niet als diefstal aangemerkt kan worden. Elektriciteit is volgens Besiers eveneens een *niet-stoffelijk* vermogensobject.

De vraag is nu of er vanuit de taalkunde enig licht geworpen kan worden op het vraagstuk of elektriciteit stoffelijk dan wel onstoffelijk is. Om antwoord te vinden op deze vraag is het nuttig om te kijken hoe ‘elektriciteit’ past in de semantische classificatie van nomina. Traditioneel wordt er een onderscheid

gemaakt tussen concrete nomina (bv. *vrouw, haas, fiets, water*) en abstracte nomina (bv. *liefde, jaar, goedheid, ligging*); zie Haeseryn c.s. (1997: 140-143). Concrete nomina zijn zintuiglijk waarneembaar ('een haas' is iets wat je met je ogen kunt zien en ook kunt aanwijzen), abstracte nomina niet ('een jaar' is niet direct waar te nemen of aan te wijzen).

Concrete nomina worden traditioneel onderverdeeld in drie subcategorieën: voorwerpsnamen (34a), stofnamen (34b) en verzamelnamen (34c).⁹

- (34) a. vrouw, haas, fiets, fee
 b. water, hout, zilver, bier
 c. vee, gebergte, kroost

Zoals de naam al zegt, duiden voorwerpsnamen een voorwerp aan, d.w.z. een afgebakend object of individu. Een stofnaam daarentegen duidt iets aan wat naar vorm en hoeveelheid niet afgebakend is. Verzamelnamen, tot slot, duiden een aantal gelijksoortige wezens of dingen aan die samen een eenheid vormen.¹⁰

Laten we tegen deze achtergrond nu het woord 'elektriciteit' nader beschouwen met in ons achterhoofd Besiers' opmerking dat elektriciteit onstoffelijk is. Op basis van de taalkundige classificatie in (34) zou dit betekenen

⁹ Naast de indelingen 'concreet-abstract' en 'voorwerpsnaam-stofnaam-verzamelnaam' is er een derde indeling, namelijk 'soortnaam-eigenaam' (zie de bespreking in paragraaf 3). Deze indeling loopt door de twee andere indelingen heen. Bijvoorbeeld:

- (i) a. vrouw (concreet, voorwerpsnaam, soortnaam)
 b. Emma (concreet, voorwerpsnaam, eigenaam)
 (ii) a. gebergte (concreet, verzamelnaam, soortnaam)
 b. Alpen (concreet, verzamelnaam, eigenaam)
 (iii) a. maand (abstract, soortnaam)
 b. juni (abstract, eigenaam)

¹⁰ In de hier gegeven beschouwing worden allerlei aspecten van woordbetekenis buiten beschouwing gelaten. Veel woorden kunnen bijvoorbeeld tot meer dan één van de bovengenoemde categorieën behoren. Hieronder worden enkele voorbeelden gegeven:

- (i) a. **De bank**_[concreet] werd beklad nadat **de bank**_[abstract] de rente had verhoogd.
 b. Nadat de kok **de haas**_[voorwerpsnaam] had gebakken, kregen de gasten **wat haas**_[stofnaam] op hun bord.
 c. **Jan**_[eigenaam] beweerde dat er **drie Jannen**_[soortnaam] in zijn klas zaten.

Deze voorbeelden laten zien hoe "abstract" betekenis is (Chomsky 2000). In de moderne taalkundige literatuur wordt aangenomen dat de syntactische structuur waarin een nomen is ingebed een cruciale factor is voor de betekenis van het nomen. Met ander woorden, de betekenis van een woord(groep) is soms structuurafhankelijk (Borer 2005).

dat 'elektriciteit' niet tot de klasse van stofnamen behoort. Als we echter naar het grammatische gedrag van het nomen *elektriciteit* kijken, dan valt onmiddellijk op dat het zich niet wezenlijk anders gedraagt dan *hout*:

- (35) a. De tandarts kocht (*een) *hout*.
b. De tandarts onttrok (*een) *elektriciteit*.
(36) a. De tandarts kocht *hout*(*en).
b. De tandarts onttrok *elektriciteit*(*en).
(37) a. De tandarts kocht *veel/weinig hout*.
b. De tandarts onttrok *veel/weinig elektriciteit*.

De voorbeelden in (35) laten zien dat noch *hout* noch *elektriciteit* verbonden kan worden met een onbepaald lidwoord. Uit (36a) en (36b) blijkt dat meervoudsvorming niet mogelijk is. De voorbeelden in (37) geven tot slot weer dat beide nomina verbonden kunnen worden met woorden zoals *veel* en *weinig*, die een hoeveelheid aanduiden. Kortom, *elektriciteit* gedraagt zich taalkundig als een stofnaam.

Ook al heeft *elektriciteit* dan geen fysieke eigenschappen (kleur, vorm, reuk, etc.) die het direct waarneembaar maken, toch kan het, net zoals stofnamen die naar iets waarneembaars verwijzen (*hout*, *water* etc.), voorkomen met maatbepalingen. Ook deze grammatische gelijkheid suggereert dat *elektriciteit* taalkundig gezien niet wezenlijk anders is dan *hout*.

- (38) a. een{stapel; berg; kuub} *hout*
b. een{fles; liter; tank} *water*
c. een{wolk; kuub; tank} *gas*
d. {hoeveel kilowattuur; 12 volt} *stroom*¹¹

Op basis van deze taalkundige beschouwing van het woord *elektriciteit* hoop ik te hebben laten zien dat enig inzicht in taal van pas kan komen bij juridische beschouwing en interpretatie. Daarmee is natuurlijk niet gezegd dat een taalkundig argument het doorslaggevende argument vormt. Het is een van de

¹¹ Dat *elektriciteit* een vermogensobject is blijkt ook uit het feit dat je als maatbepaling een nominale woordgroep kunt hebben die de waarde aanduidt van de hoeveelheid stroom.

(i) Levert u voor meer dan **1800 euro elektriciteit** terug aan uw energieleverancier, dan moet u zich bij de Belastingdienst aanmelden als btw-ondernemer en bent u dus ook verplicht om btw-aangifte te doen.
<https://locastechniek.nl/vanaf-1-januari-2023-betaalt-u-geen-btw-meer-voor-zonnepanelen/>

(ii) Zo kan je, afhankelijk van de gezinsgrootte en je verbruikspatroon, elk jaar **1.234,06 euro elektriciteit** besparen.
<https://www.bouwenwonen.net/artikel/Besparingspotentieel-van-een-warmtepomp--of-zonneboiler-is-groter-dan-ooit/48671>

vele factoren die de jurist (bv. de rechter) mee kan nemen in zijn juridische afwegingen en overdenkingen.

5. Conclusie

Dit artikel begon met de opmerking dat taal en recht onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn. Ondanks deze nauwe verbinding is er in veel rechtenopleidingen weinig of zelfs geen ruimte om (te leren) reflecteren op talige kenmerken van juridisch taalgebruik. In dit artikel heb ik proberen te laten zien dat enig taalbewustzijn nuttig kan zijn voor rechtenstudenten. Dat werd gedaan aan de hand van een aantal talige verschijnselen: werkwoordelijke valentie, woordvormingsregels, “kale” soortnamen en, tot slot, stofnamen. Centraal daarbij stond de vraag in hoeverre juridisch taalgebruik nu wezenlijk anders is dan alledaagse vormen van taalgebruik. Dit vergelijkende perspectief werd ingenomen om taalbewustwording —in het bijzonder, bewustwording van de eigenschappen van juridisch taalgebruik— aan te wakkeren. Onze (beperkte) vergelijkende studie van juridisch taalgebruik en alledaags taalgebruik liet zien dat beide vormen van taalgebruik niet wezenlijk van elkaar verschillen. De taalsystematiek (taalregels en bouwstenen) die ten grondslag ligt aan ons alledaagse taalgebruik, vormt ook de basis voor ons juridische taalgebruik. Bewustwording van die taalsystematiek kan de student helpen bij zijn juridische beschouwingen, waarin de talige dimensie altijd een prominente plaats inneemt.

Bibliografie

Baauw, S., E. de Roo & S. Avrutin (2002). Determiner omission in language acquisition and language impairment: Syntactic and discourse factors. In: B. Skarabela, S. Fish & A. Do (red.), *Proceedings of the Boston University Conference on Language Development (BUCLD) 26*, 24-35, Somerville MA: Cascadilla Press.

Booij, G. (2002). *The Morphology of Dutch*. Oxford: Oxford University Press.

Borer, H. (2005). *In Name Only. Structuring Sense*. Deel 1. Oxford: Oxford University Press.

Broekhuis, H. & N. Corver (2015). *Syntax of Dutch: Verbs and Verb Phrases*. Volume I. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Chomsky, N. (1957). *Syntactic Structures*. Den Haag: Mouton & CO.

Chomsky, N. (2000). *New Horizons in the Study of Language and Mind*. Cambridge: Cambridge University Press.

Finnegan, E. (2015). The language of lawyers and the language of plumbers. In: L. M. Solan, J. Ainsworth & R. W. Shuy (red.), *Speaking of Language and Law. Conversations on the work of Peter Tiersma*. 47-50. Oxford: Oxford University Press.

Haeseryn, W., K. Romijn, G. Geerts, J. de Rooij, M.C. van den Toorn (1997). *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Band 1. Groningen: Martinus Nijhoff Uitgevers; Deurne: Wolters Plantyn.

Hart, H. L. A. (1961). *The Concept of Law*. Oxford: Oxford University Press.

Mattila, H. (2012). Legal vocabulary. In: P. Tiersma & L. Solan (red.), *The Oxford Handbook of Language and Law*. 53-65. Oxford: Oxford University Press.

Prince, E. 1981. *Toward a taxonomy of given-new information*. In Peter Cole (ed.), *Radical Pragmatics*. 223-254. New York: Academic Press.

Reichling, A. (1935). *Het woord. Een studie omtrent de grondslag van taal en taalgebruik*. Nijmegen: Uitgeverij J. J. Berkhout.

Schauer, F. (2015). On the relationship between legal and ordinary language. In: L. M. Solan, J. Ainsworth & R. W. Shuy (red.), *Speaking of Language and Law. Conversations on the work of Peter Tiersma*. 35-38. Oxford: Oxford University Press.

Stowell, T. (1999). Words lost and found in Headlines: The hidden structure of abbreviated English in headlines, instructions and diaries. Lezing. Universiteit York, Toronto.

Ter Laan, K. (1953). *Proeve van een Groninger spraakkunst*. Winschoten, Van der Veen.

Tiersma, P.M. (2006). Some Myths about Legal Language. *Journal of Law, Culture and Humanities* 2.9: 44-50.